

Beata Mazepa-Domagala, Teresa Wilk

Edukacja w zakresie sztuk wizualnych, czyli o przygotowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym do odbioru i kreowania otaczającej je ikonosfery

Chowanna 2, 89-104

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Beata Mazepa-Domagąła
Teresa Wilk
Uniwersytet Śląski

Edukacja w zakresie sztuk wizualnych, czyli o przygotowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym do odbioru i kreowania otaczającej je ikonosfery

Rozważania inspirujące

W ostatnim czasie świat przeżywa kolejny przełom cywilizacyjny: na naszych oczach rozwija się era obrazów, kształtuje się nowy kod kulturowy, którego wyznacznikami są obraz, komputer i Internet. Można rzec, iż technologia w istotny sposób odmieniła życie współczesnego człowieka i przekształciła charakter kultury, obecna cywilizacja bowiem niewątpliwie zmierza ku paradygmatowi „cywilizacji obrazkowej”, w której język obrazu staje się podstawowym kodem komunikacji pomiędzy ludźmi. Według Gilla Dorflesa, to wszystko, co nas otacza – różnorodne obrazy, ogłoszenia, atrakcje (znaki sygnalizacji drogowej, plakaty filmowe, reklamy świetlne itp.) – wytwarza w rzeczywistości nie tylko nową panoramę ikonograficzną naszej epoki, lecz także nowe mityczne bóstwa, które nieustannie nad nami czuwają, towarzyszą nam, usidlają nas i hipnotyzują. Taki stan rzeczy sprawia, że jednostka żyje w świecie, w którym jej codzienna egzystencja uzależniona jest od pewnych impulsów, nacisków wywodzących się z bodźców wizualnych; człowiek, przyzwyczajony do otaczających go obrazów, nie zdaje sobie sprawy z wywieranego przez nie wpływu¹. Żyjemy bowiem w otoczeniu obrazów najczęściej przypadkowych i byle jakich, które z jednej strony atakują naszą wyobraźnię, kształtują gusty, informują, bawią i uczą,

¹ Por. G. Dorfles: *Człowiek zwielokrotniony*. Przeł. T. Jekiel, I. Wojnar. Przedmową opatrzyła I. Wojnar. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973.

a z drugiej strony manipulują naszymi wyobrażeniami o życiu, oszukują nas i propagują fałsz.

Światoobraz², czyli świat pojmowany jako obraz, tworzy specyficzne środowisko człowieka zwane ikonosferą³. Owa ikonosfera określana jest przez trzy ważne elementy, a mianowicie: zbiór struktur obrazowych, kategorię wszystkich możliwych przemieszczeń fizycznych dowolnej liczby obserwatorów, a także operację działającą operatorami czasoprzestrzeni fizycznej lub symbolicznej na struktury obrazowe, ostatecznie dające znów wyniki obrazowe tejsze ikonosfery⁴. Owe elementy rzutują na deficyjne (pojęciowe) określenie obrazu.

I tak, obraz możemy traktować jako: związany z innymi naturalnymi czy technologicznymi stanami i procesami otoczenia – aktualny ich stan lub symptom, autonomiczną samocharakterystykę morfologiczną, demonstrującą typologicznie prezentacje stanów rzeczy i procesów nienależącą do aktualnego otoczenia obserwatora, ale wyprowadzającą go poza nie, w taką czy inną czasoprzestrzeń symboliczną; symbol postaw oraz aspiracji przedstawicieli pewnej populacji ujawniający się w technologicznych, morfologicznych i typologicznych właściwościach obrazu⁵.

Ikonosferę podstawową tworzą obrazy danego środowiska, natomiast suma wszystkich środowisk obrazu, w których człowiek partycypuje, buduje ikonosferę globalną. Obrazy konkretnej ikonosfery mogą być naturalne (na przykład krajobrazy), oryginalne (dzieła malarskie, architektoniczne) oraz imitujące (reprodukcje, fotografie, obraz telewizyjny i wirtualny)⁶ i – jak twierdzi Andrzej Zwoliński w swojej książce *Obraz w relacjach społecznych* – powszechnie narzucane; wstrzykiwane do masowej świadomości, wytwarzają standard estetycznych upodobań jakże niezbędny w przemysłowym systemie produkcji⁷.

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż niemożliwe jest skatalogowanie pełnej ikonosfery współczesnego człowieka – rozumianej jako jego środowisko obrazu, jest ona bowiem niezwykle zróżnicowana, a ponadto – jak

² M. Heidegger: *Czas światoobrazu*. Tłum. K. Wolicki. W: M. Heidegger: *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*. Wybrał, oprac. i wstępem opatrzył K. Michalski. Tłum. K. Michalski et al. Warszawa: Czytelnik, 1977, s. 142–143.

³ Por. M. Porębski: *Ikonosfera*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972.

⁴ M. Porębski: *Pojęcie obrazu a badania nad sztuką*. W: „*Studia estetyczne*”. T. 2. Red. S. Krzemień-Ojak. Warszawa: PAN, 1974, s. 137.

⁵ *Ibidem*, s. 138.

⁶ Por. M. Porębski: *Ikonosfera...*

⁷ A. Zwoliński: *Obraz w relacjach społecznych*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004, s. 43.

podkreślają badacze – każdy człowiek ma własną, niepowtarzalną, specyficzną ikonosferę, często stosowaną do osobistych preferencji i oczekiwań, każdy inaczej reaguje na swoją ikonosferę⁸.

Jak wspomniano, współczesną ikonosferę wypełniają obrazy, których źródłem nie są już wyłącznie fotograficzne reprodukcje istniejących obiektów. Ikoniczność przejawia się w formie: fotoreportaży, reklam wizualnych, portali internetowych, prasy magazynowej, wydawnictw albumowych, ilustrowanych, w których obrazy zdecydowanie przeważają nad słowem drukowanym – nawet pismo pojawia się w zdigitalizowanej postaci. Ikoniczność zdominowała wszystkie formy komunikacji międzyludzkiej. Oko przestało być podstawowym źródłem postrzegania, ponieważ pojawiły się urządzenia przystosowane nie tylko do rozpoznawania kształtów, lecz także do całościowej interpretacji pola widzenia. Nastąpiła automatyzacja percepcji. Istotnym przemianom uległ kontakt człowieka z rzeczywistością: zanikają rzeczy, a urządzenia produkują postrzeżenia. Zmienia się także charakter wizualności – z wymiaru realnego na wirtualny. Zaciera się różnica między realnością a fantazją, między obrazem a jego złudzeniem. Wielość pojawiających się obrazów powoduje, iż trudno je wartościować ze względu na ich doskonałość, autentyczność czy oryginalność. Obraz w swych licznych odmianach i rodzajach stał się podstawowym elementem kultury współczesnego świata, przy czym – jak wskazuje A. Zwoliński – trwałość obrazu i jego wartość stały się względne⁹.

Nowa rzeczywistość przesycona wizualnością i ogromem informacji wymaga nowych umiejętności i tworzenia nowych jakości. W świecie współczesnym możliwości dostępu do sztuki wizualnej są wielorakie i wciąż wzrastają; tym samym zarysowuje się wyraźnie niebezpieczeństwo przekształcania się postawy odbiorczej w bierne i powierzchowne przejmowanie napływających informacji. W takiej sytuacji ważne staje się przygotowanie dziecka do pełnych i wartościowych kontaktów z przekazem wizualnym, słowem: alfabetyzacja wizualna (rozumiana jako umiejętność trafnego interpretowania i tworzenia wypowiedzi plastycznej), w której zakres wchodzi:

- kompetencje wizualne, kształtowane poprzez percepcję (oglądanie) asocjowaną z innymi doznaniem pojawiającymi się w kontakcie z obrazem (lub konfiguracją przedmiotów w przestrzeni);
- umiejętności odkodowywania symbolu i nadawania mu znaczeń metaforycznych oraz komponowanie własnych znaków i przenośnych komunikatów wizualnych;

⁸ A. Lepa: *Magia obrazu*. „Łódzkie Studia Teologiczne” 1997, nr 6, s. 263–276.
Por. M. Porębski: *Ikonosfera...*

⁹ A. Zwoliński: *Obraz w relacjach społecznych...*, s. 24.

- intersemiotyczne przełożenie obrazu na komunikat werbalny i odwrotnie;
- a także odnajdywanie i waloryzowanie informacji wizualnej¹⁰.

Efektom realizacji tak pojętego zadania staje się uzyskanie przez dziecko jakościowych kompetencji w zakresie percepcji przekazów obrazowych nabywanych w relacjach z wytworami kultury i sztuki wizualnej¹¹, obejmujących: **umiejętność twórczej percepcji i ekspresji** (tzn. umiejętność skupienia i wyostrzenia spostrzegawczości, rozwijania wyobraźni i własnej kreatywności, a przede wszystkim odkrywania sensu zawartego w realizacji plastycznej); **umiejętność oceniania – gust estetyczny** (determinowany określonymi kontrowersyjnymi zjawiskami w sztukach wizualnych, które wręcz wymuszają konieczność odwołania się do ocen, aby móc pewne rzeczy świadomie wybrać i zaakceptować, a inne odrzucić, pamiętając jednak, że dziecko nie potrafi jeszcze w pełny sposób dokonywać oceny wytworów sztuki – w ocenie kieruje się raczej upodobaniami, opartymi na indywidualnych odczuciach, w mniejszym stopniu ocenia jakość wytworu); **wrażliwość społeczno-moralną** (polegającą na ukierunkowaniu dziecka na odwieczne i uniwersalne wartości, które ułatwiają odbiór realizacji plastycznej, uczą dziecko korzystania z bogactwa, jakie niesie z sobą sztuka, a jednocześnie wyrabiają w nim krytyczny stosunek wobec wartości destrukcyjnych moralnie, które przez sztukę mogą być szczególnie wzmocnione); **wrażliwość estetyczną** (traktowaną jako zdolność dostrzegania w świecie wartości estetycznych i ich przeżywania¹²); **świadomość funkcji sztuki w życiu człowieka** (ujmowaną jako kate-

¹⁰ Zob. R. Pettersson: *Alfabetyzacja w nowym tysiącleciu*. Tłum. J. Piela-chowski. „Edukacja Medialna” 2000, nr 3, s. 26 i dalsze.

¹¹ W koncepcjach pedagogicznych kompetencją to zakres wiedzy, umiejętności, odpowiedzialności, uprawniający jednostkę do wykonania określonej czynności, określane mianem: niezbędnej wiedzy, nabywania umiejętności, kreowania cech osobowości. Należy zaznaczyć, że kształtowanie owych kompetencji jest procesem ciągłym, długotrwałym, a w procesie wychowania przedszkolnego może być zaledwie zapoczątkowane. Por. J. Hanisz: *Program wczesnoszkolnej zintegrowanej edukacji XXI wieku. Klasy 1–3. Nauczanie początkowe*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1999, s. 5.

¹² M. Gołaszewska twierdzi, że **wrażliwość estetyczna** dana jest każdemu, bez względu na poziom uczestnictwa w kulturze, wykształcenie, środowisko. Choć pojawia się samorzutnie, nie może istnieć bez dodatkowych podniet. To, co pobudza **wrażliwość estetyczną**, to specyficzne jakości przedmiotów, np. rytmiczne, ekspresyjne, a w szczególności struktury występujące w naturze i sztuce. Por. M. Gołaszewska: *Estetyka wyrafinowanego barbarzyństwa*. W: *Czy jeszcze estetyka? Sztuka współczesna a tradycja estetyczna*. Red. M. Ostrowicki. Kraków: Instytut Kultury, 1994; M. Gołaszewska: *Zarys estetyki*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973.

goria wzmacniająca motywację do podejmowania prób percepcji nawet bardzo trudnych w odbiorze realizacji plastycznych, na przykład sztuki współczesnej) oraz **postawę szacunku do piękna i sztuki** (warunkującą wzrost świadomości w zakresie estetyzacji życia¹³).

Wspomniana kategoria/potrzeba szacunku do piękna i sztuki od wieków w oczywisty sposób wiąże się z postrzeganiem/rozumieniem sztuki jako kategorii moralnej, wartości, wiedzy, umiejętności, poznania czy środka do osiągnięcia określonego celu. W opiniach wielu, zarówno dawnych, jak i współczesnych artystów/twórców, celem sztuki było/jest naśladowanie otaczającej człowieka rzeczywistości. Może bardziej współcześnie niż w przeszłości swoistym wyzwaniem jest dążenie do nabycia umiejętności obserwacji rzeczywistości i praktycznego działania z wykorzystaniem oferty, jaką daje nam sztuka, zasadniczo każda jej dziedzina. Kwestią podstawową pozostaje świadoma i odpowiedzialna edukacja w obszarze sztuki, by służyła nam ona na każdym etapie życia w praktyce codzienności¹⁴.

Należy zaznaczyć, iż w tym ujęciu umiejętności wizualne w zakresie postrzegania obrazu plastycznego traktowane są jako klucz do pojmowania świata, uruchomienia procesów poznawczych i formułowania własnego osądu.

Sztuki wizualne w kontekście sztuki współczesnej i wartości – zarys problematyki

Od stuleci w dziejach kultury obserwujemy zjawisko nieustannego podejmowania przez człowieka prób zobrazowania ludzkich doświadczeń, ukazania ich treści i wizualnie percypowanych kształtów. Taki rodzaj aktywności ludzkiej nazywamy sztuką. Posługując się tym pojęciem, przyjmujemy, że jest to dziedzina świadomej działalności ludzkiej, w której wyniku powstają wytwory charakteryzujące się takimi cechami, jak: nowość, oryginalność i generatywność wartości artystycznych, mające właściwości wywoływania stanów emocjonalnych o charakterze estetycznym¹⁵.

¹³ Por. B. Mazepa-Domagała: *Dziecko i sztuka. Recepcja – wsparcie – terapia*. Red. M. Knapik, przy współpracy K. Krasoń. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003, s. 11–16.

¹⁴ Zob. T. Wilk: *Rewitalizacja społeczna poprzez współczesną sztukę teatralną w ocenie reprezentantów (twórców i odbiorców) sztuki dramatycznej Legnicy, Nowej Huty i Wałbrzycha*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010, s. 48–52.

¹⁵ S. Popiek: *Słownik nazw, pojęć, czynności i przedmiotów*. W: *Plastyka w klasach początkowych*. Red. Ł. Bobrowska. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1975, s. 85.

Sztuka, co istotne w codziennym życiu, uczy nas uzmysławiać sobie rzeczy, a nie tylko użytkować je lub tworzyć sobie o nich pojęcia. Każde dzieło sztuki, a zatem i dzieła sztuki wizualnej, daje możliwość zabawy, poznania i edukacji, staje się asumptem do aktywności twórczej ukierunkowanej na rozwój, zaspokajanie potrzeb, wreszcie na pożądane zmiany¹⁶.

Mając na uwadze ustalenia terminologiczne dotyczące pojęcia „sztuka” w niniejszym opracowaniu, zdefiniowano pojęcie „sztuki wizualne”, a tym samym ustalono pewien punkt odniesienia niezbędny do przeprowadzenia w tym zakresie analiz. Przyjęto, iż **sztuki wizualne** to różne dziedziny twórczości artystycznej, które odbierane są przez widza za pośrednictwem zmysłu wzroku (stąd ich nazwa; „wizualny” oznacza ‘wzrokowy, dostrzegalny’, z łac. *videre* – ‘widzieć’); to kategoria stosowana na określenie tradycyjnych dziedzin (takich jak malarstwo czy rzeźba), ale także na określenie nowych zjawisk (na przykład *performance*, instalacja), których nie obejmowały tradycyjne terminy „sztuki piękne” czy „sztuki plastyczne”.

Współcześnie sztuki wizualne są bardzo istotnym elementem kultury i obejmują następujące obszary:

- klasyczne dziedziny plastyki – malarstwo, grafika i rzeźba;
- plastyka użytkowa – wzornictwo przemysłowe i projektowanie zieleni oraz małej architektury;
- scenografia teatralna, filmowa i telewizyjna, oprawa plastyczna widowisk i koncertów muzycznych;
- grafika wydawnicza – grafika i ilustracja książkowa oraz prasowa, książka autorska, książka obrazkowa (*picturebook*);
- współczesne przejawy plastyki – między innymi obiekt, instalacja, happening, *performance*, teatr plastyczny, działania plastyczne, plastyka intermedialna;
- multimedia – grafika i animacja komputerowa, interaktywne prezentacje multimedialne, *net-art* (gry komputerowe, programy edukacyjne, strony internetowe, *e-learning*);
- fotografia;
- film, telewizja, video-art, prezentacje audiowizualne;
- sztuka ludowa polska i europejska, tradycje lokalne – plastyka obrzędowa, rzemiosło, budownictwo regionalne;
- historia sztuki, obejmująca tradycję Europy (starożytnej Grecji i Rzymu oraz chrześcijaństwa), poszerzona o elementy kultury innych kontynentów, narodów i religii¹⁷.

¹⁶ T. Wilk: *Rewitalizacja...*, s. 63–64. Zob. H. Guzy-Steinke, T. Wilk: *Uczeń i teatr. Realia a poszukiwania możliwości realizacji edukacji teatralnej w szkole*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, 2009.

¹⁷ Por. M. Porębski: *Dzieje sztuki w zarysie*. T. 3: *Wiek XIX i XX*. Warszawa: Arkady, 1988; P. Krakowski: *O sztuce nowej i najnowszej*. Warszawa: PWN, 1981;

Z uwagi na różnorodność dziedzin twórczości artystycznej wpisujących się w obszar sztuk wizualnych dalsze rozważania prowadzone będą w kontekście wytworu sztuki i sztuki współczesnej/nowej sztuki ujmowanej jako twórczość artystyczna kreowana za pomocą różnych środków wyrazu oraz z wykorzystaniem awangardowych i neoawangardowych rozwiązań artystycznych, reagująca na ogromny potencjał, możliwości i zagrożenia otaczającego świata, ujawniająca zawsze mocne, osobiste zaangażowanie twórcy.

Sztuka przez wieki była jednym z głównych źródeł pozytywnych bodźców estetycznych, a obcowanie z dziełami sztuki dla wielu ludzi stanowiło główną formę zaspokajania potrzeb estetycznych człowieka i główne źródło pozytywnych wartości estetycznych. Obecnie w epoce postmodernistycznej, w świecie zdominowanym przez kulturę wizualną, przez język mediów, który stał się językiem informacji, komunikacji i promocji, z uwagi na silną tendencję deestetyzacji sztuki i estetyzację życia codziennego, sztuka nie odgrywa już tak ważnej roli, staje się w coraz większym stopniu sztuką idei i grą pojęć¹⁸. Ponadto, pojawienie się w obszarze kultury wizualnej nowych technologii i sztuki z nimi związanej, na przykład wideoinstalacji, instalacji interaktywnych, sztuki sieci, uruchomiło w sztuce współczesnej/nowej sztuce proces przewartościowania, którego zauważalnym aspektem jest rozsypywanie się klasycznej triady artysta – dzieło – odbiorca, co przejawia się w coraz większej mobilności elementów tej triady, zwiększeniu polisensorycznych doznań, interaktywności oraz zanikaniu lub osłabianiu znaczenia trwałych materialnych aspektów istnienia dzieła, a także w coraz większej współzależności twórcy i odbiorcy. Artysta niemal zrównał się z odbiorcą, stał się dawcą, animatorem sytuacji, której kształt i sens coraz częściej ustala odbiorca, coraz częściej uwikłany – jako podmiot percypujący dzieło sztuki – w sytuację intelektualną bądź emocjonalną, w której najważniejsze staje się nie przeżywanie estetyczne, lecz zrozumienie lub wstrząs emocjonalny, a występująca w sytuacji estetycznej satysfakcja estetyczna wspierana jest przez satysfakcję intelektualną lub ostre, czasem negatywne przeżycie emocjonalne. Inaczej mówiąc, sytuacja estetyczna opowiedziana językiem tradycyjnej estetyki nie obejmuje dokonań artystycznych współczesnej sztuki.

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż bogactwo kontekstów sztuki współczesnej/nowej sztuki to nie tylko jej różnorodność formalna, często kontrowersyjna, to także katalog prezentowanych wartości, których

Kierunki i tendencje sztuki nowoczesnej. Zebrali T. Richardson, N. Stangos. Przeł. H. Andrzejewska. Warszawa: WAiF, 1980.

¹⁸ Por. B. Dziemidok: *Główne kontrowersje estetyki współczesnej.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, s. 303.

indykatorem jest zawsze rzeczywistość. I tak, mimo wszystkich radykalnych przeobrażeń, sztuka nie przestała kształtować stosunku człowieka do świata, pomaga jednostce zrozumieć innych ludzi i odmienne kultury, pobudza do refleksji i działania, dostarcza nowych przeżyć, rozwija wyobraźnię i wrażliwość emocjonalną. W wymiarze aksjologicznym sztuka wspomaga człowieka w dążeniu ku wartościom, zarówno tym najniższym, hedonistycznym, jak i utylitarnym, witalnym i duchowym¹⁹.

Zarysowując zagadnienie sztuki współczesnej i sztuk wizualnych, warto wspomnieć o podstawowych kategoriach wartości zawartych w wytworach sztuki. W literaturze przedmiotu wskazuje się co najmniej cztery kategorie wartości: wizualne, semantyczne, artystyczne i estetyczne²⁰.

Wartości wizualne realizacji artystycznych to wszystkie elementy dzieła dostępne zmysłowi wzroku, tj.: tworzywo, wizualne elementy proste i złożone oraz kompozycja.

Wartości semantyczne to treść i znaczenie dzieła; zarówno treść, jak i znaczenie można rozpatrywać w ujęciu denotatywnym (odbiorca odsyłany jest do przedmiotów rzeczywistych) i konotatywnym (własne skojarzenia i domysły odbiorcy, implikowane wytworem sztuki).

Wartości artystyczne to zarówno formalna, jak i treściowa organizacja całości; artystyczność treści, formy i wyrazu dzieła.

Wartości estetyczne to swoiste własności przedmiotów i stanów rzeczy: naturalnych i kulturowych, związane z przeżyciem estetycznym osoby percypującej dzieło. Pojawiają się, gdy odbiorca dostrzega wartości wizualne, semantyczne i artystyczne wytworu sztuki²¹.

W tym miejscu warto zaznaczyć, iż istnieją różne typy wartości artystycznych i estetycznych. Różnorodność ta wynika zarówno z faktu zmienności sztuki w czasie i wielorakości jej form w różnych typach kultur, jak i z tego, że istnieją odmienne formy artystyczne w określonym okresie historycznym w tej samej kulturze. Warto również odnotować, iż problematyczne staje się pojęcie trwałych wartości sztuki, nie ma bowiem sposobu, by określić, czy aktualna działalność artystów stanie się trwałym faktem społecznym, a tym bardziej czy wartości estetyczne, które artyści powołują, będą wartościami trwałymi.

Na zakończenie szkicowo nakreślonych refleksji na temat sztuki współczesnej i wartości należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden fakt. Otóż wartości mogą być odwzorowywane, kopiowane, przetwarzane i tworzone przez człowieka, jednak aby się tak stało, wcześniej muszą zostać

¹⁹ Por. J. Trębicki: *Etyka Maxa Schellera. Przyczynek do ogólnej teorii wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1973.

²⁰ B. Mazepa-Domagała: *Dziecięce spotkania ze sztuką*. Katowice: Śląsk, 2009, s. 29.

²¹ Ibidem.

odkryte i rozpoznane, a człowiek, który tego dokonuje, musi dysponować odpowiednimi umiejętnościami i możliwościami, by daną wartość przetworzyć.

Zdobycie umiejętności rozróżniania wartości, ich waloryzacji w kategorii *sacrum – profanum* jest w życiu człowieka długim procesem, który obejmuje lata od wczesnego dzieciństwa aż po osiągnięcie dorosłości. To, w jaki sposób proces ten będzie przebiegał, zależy w dużym stopniu od wychowania i kształcenia.

Edukacja dziecka w zakresie sztuk wizualnych

Żyjemy w świecie nadmiaru i nadprodukcji dóbr i informacji, w czasach przesyconych konsumpcjonizmem, w których kultura popularna i techniczna modyfikuje tożsamość młodego człowieka. Kultura ta w refleksji pedagogicznej jest traktowana powierzchownie oraz wręcz negatywnie ocenia się działania współczesnych artystów. Dodatkowo waloryzowana jest jedynie przeszłość i oczekiwana przyszłość sztuki. Takie podejście pozbawia edukację szansy ustosunkowania się wobec złożonych zjawisk kultury współczesnej – w tym sztuki awangardy, sztuki postmodernistycznej, kultury zdominowanej przez media, z którą zmagają się – najczęściej samotnie – uczniowie, czyli najmłodszy potencjalni jej odbiorcy.

Sztuka obecna w procesie edukacji nie przystaje do potrzeb współczesnego życia. Mimo zapewnień, że uczniowie są przygotowywani do czynnego i świadomego uczestnictwa w życiu kulturalnym poprzez stymulowanie twórczej ekspresji oraz aktywnej percepcji, oba te procesy nie tworzą mocnej podstawy do kształtowania osobowości współczesnego dziecka, gdyż nie są zakotwiczone w realnej przestrzeni kulturowej rzeczywistości, „w której sztuka zrywa z ideologią, odcina się od własnej historii. Nie interesuje ją przeszłość ani przyszłość. Zatapiając się w teraźniejszości, proponuje wizję nie jednego świata, ale wielu różnych [...], żywi się sprzecznościami. Reprezentuje często fragmentaryczne punkty widzenia”²².

W dobie dyskusji nad jakością i metodami edukacji młodego pokolenia warto, naszym zdaniem, zwrócić uwagę na znaczenie/rolę kultury i sztuki w procesie wychowania i socjalizacji, kształtowania postaw, stylu życia, osobowości, modelowania świadomego uczestnictwa w kulturze/sztuce skutkującego harmonijnym rozwojem i poczuciem zadowolenia. Wzrost

²² Por. S. Popek: *Wybrane problemy teorii i praktyki edukacji plastycznej*. W: *Sztuka – edukacja – współczesność*. Red. A.M. Żukowska. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007, s. 151.

ilości faktów, informacji, zmian, wynalazków generuje potrzebę kształcenia/wychowania człowieka, który będzie w stanie żyć w dynamicznie zmieniającym się świecie²³.

Z uwagi na fakt, iż wizualny język przenika do wszystkich sfer życia, a szkoła współczesna staje się miejscem, gdzie tradycyjny przekaz o kulturze i sztuce, klasyczna praktyka tworzenia, tradycyjna kontrola przestrzeni i czasu łączą się z treningiem w medialnej, otwartej komunikacji społecznej, zasadne staje się poszukiwanie takiej koncepcji programowej w edukacji przez sztukę na poziomie kształcenia wczesnoszkolnego, w której sztuki wizualne wraz z ich potencjałem twórczym, krytycznym i edukacyjnym staną się fundamentem kształtowania plastyczności postaw odbiorcy; sprzyjać temu będzie poznanie przez odbiorcę różnych kodów oraz utrwalanie w dziecku ciekawości i chęci odnajdywania reguł i poszukiwania różnorodności.

Zatem, kierując się myślą, iż percypowane i tworzone dzieła sztuki kształtują gusty nasze i tych, którzy znajdują się w zasięgu naszych poczynąń, w niniejszym opracowaniu podjęliśmy próbę zarysowania koncepcji edukacji małego dziecka w zakresie sztuk wizualnych. Oparliśmy się na następujących twierdzeniach:

- obcowanie z dziełem plastycznym może rozwijać wrażliwość, kształtować i zmieniać postawy i zachowanie dziecka;
- dzieła sztuki/realizacje plastyczne uruchamiają emocjonalne doświadczenia, a dzięki odpowiednio dobranym ćwiczeniom i zadaniom mogą pobudzać motywację do działania twórczego i umożliwiają rozpoznawanie i tworzenie różnych typów przekazów wizualnych;
- obcowanie ze sztuką przygotowuje dziecko do uczestnictwa w życiu kulturalnym, umożliwia poznanie środków wyrazu artystycznego, odkrywanie ikonograficznych źródeł wiedzy historycznej, poznawanie podstawowych form sztuki²⁴.

Prezentowana koncepcja edukacji wizualnej na poziomie szkolnictwa wczesnoszkolnego ukierunkowana jest na kształcenie oparte na wielorakich wartościach kultury i aktywności twórczej, tym samym tworzy podstawy indywidualnego rozwoju małego dziecka. Jeżeli zatem uznamy edukację w zakresie sztuk wizualnych za proces systematycznego poznawania i rozumienia przez dziecko kultury/sztuki współczesnej w jej różnych aspektach i związkach opierający się na dwóch równolegle przebiegających i nierozłącznych procesach: ekspresji i percepcji, to celem nadrzędnym edukacji wizualnej stanie się przygotowanie najmłodszych odbiorców do świadomego odbioru dzieł sztuki w życiu dorosłym. Natomiast zasadnicze cele kształcenia ukierunkowane są na:

²³ H. Guzy-Steinke, T. Wilk: *Uczeń i teatr...*, s. 12-13.

²⁴ B. Mazepa-Domagała: *Dziecięce spotkania ze sztuką...*, s. 56-57.

- kształcenie zdolności pełnej percepcji przekazów wizualnych (w tym przeżywanie komunikatów wizualnych) realizowane poprzez: oglądanie kształtów, barw, linii, brył, przestrzeni, faktury, w świetle natury, codziennych przedmiotach, wytworach sztuki; oglądanie spontaniczne i pod kierunkiem przekazów wizualnych w postaci: ilustracji książkowych, filmów, plakatów, reklam, dzieł sztuki; opisywanie spostrzeżeń wizualnych; rozmowę z dziećmi o oglądanym wytworze czy działaniach twórczych, zwrócenie uwagi na elementy formy wizualnej i treści przekazu, jego znaczenie oraz przekładanie na inne formy kodowania (ruch, muzyka, śpiew, formy teatralne), rejestrację wrażeń językiem wizualnym i audiowizualnym, kontakt pośredni i bezpośredni w poznawaniu sztuk wizualnych (muzea, galerie, centra sztuki współczesnej, pracownie artystyczne)²⁵;
- kształcenie umiejętności tworzenia wypowiedzi plastycznej poprzez: poznawanie podstawowych środków plastycznych: barwy, linii i bryły; poznawanie różnych technik plastycznych; swobodne, spontaniczne lub inspirowane rysowanie, malowanie, modelowanie, konstruowanie z użyciem materiałów i narzędzi plastycznych oraz tworzywa zastępującego kreskę czy płamę, intencjonalnie reprezentujące wyrażane treści, kształcenie zmysłów do odbioru różnic powierzchni (faktur), analizę relacji przestrzennych z wykorzystaniem wszystkich zmysłów; interdyscyplinarność w zakresie poznania i ekspresji przez dziecko różnorodnych języków artystycznych; należy przy tym pamiętać, iż nie wszyscy uczniowie są utalentowani plastycznie i zainteresowani plastyką, a niska samoocena umiejętności plastycznych nie sprzyja wyrażaniu pewnych treści za pomocą języka wymagającego lat doskonalenia;
- kształcenie rozumienia i charakteryzowania krajobrazu kulturowego, w tym języka wizualnego, poprzez: przeżycie, doświadczenie, obserwację, umiejętności wyróżnienia percepcyjnego i werbalnego elementów formy, w tym kompozycji; wyróżnianie i nazywanie środków wyrazu plastycznego, techniki i narzędzi plastycznych, dziedzin sztuk

²⁵ Percepcja plastyczna jest procesem złożonym, obejmuje spostrzeganie-widzenie, jak i rozumienie, wartościowanie i przeżywanie. W procesie edukacji wizualnej kształcenie percepcji plastycznej stanowi jedno z istotnych i podstawowych zagadnień, oparte jest na wiedzy plastycznej i języku sztuki, które stanowią rodzaj klucza w percypowaniu dzieł plastycznych i stają się fundamentem kultury wizualno-plastycznej, potrzebnej dziecku we wszystkich podejmowanych przez niego działaniach. Z percepcją plastyczną wiąże się kształcenie i rozwijanie sfery emocjonalnej, enaktywnej, symbolicznej i ikonicznej młodego człowieka, który stopniowo poszerza swoje doświadczenia i wiedzę w zakresie formy, jej elementów, zróżnicowania jej w historii rozwoju kultury materialnej i symbolicznej.

wizualnych, klasyfikowanie dzieł do dziedzin sztuki, poznawanie wybranych obiektów klasycznych sztuk plastycznych oraz współczesnych postaci sztuk wizualnych.

Mając na uwadze, iż nowe wymiary współczesnej kultury tworzą dzisiaj dziecięce doświadczanie świata, poczynione założenia wraz z preferowanymi zadaniami edukacyjnymi – jak sądzimy – dają szansę kształcenia młodego pokolenia przez sztukę do kultury, w której sztuki wizualne wyposażają młodych ludzi w prezentowane już w niniejszym tekście kluczowe kompetencje odbiorców i animatorów otaczającej ikonosfery, tj.: umiejętność twórczej percepcji i ekspresji; umiejętność oceniania (gust estetyczny); wrażliwość społeczno-moralną; wrażliwość estetyczną; świadomość funkcji sztuki w życiu człowieka oraz postawę szacunku do piękna i sztuki warunkującą wzrost świadomości w zakresie estetyzacji życia²⁶.

W tym miejscu należy podkreślić, iż tak rozumiane pojęcie edukacji wizualnej rzutuje na organizację i strukturę sytuacji kontaktu, a nawet głębszej relacji dziecka z szeroko rozumianą sztuką, uwarunkowane zarówno kontaktem dziecka z wytworami artystycznymi, jak i działaniem ekspresyjnym i kreatywnym jednostki, w których punktem wyjścia stają się założenia stosowanej w procesie kształcenia strategii emocjonalnej, tj.:

- aktualizacja wiedzy związanej z przedmiotem, obiektem głównym zajęć;
- ekspozycja obiektu (bardzo ważne jest pojawienie się przeżycia emocjonalnego ucznia);
- analiza obiektu, uwzględniająca wyrażanie przez uczniów w sposób werbalny swoich przeżyć, połączona z próbą określenia wartości obiektu i odniesienie tych rozważań do własnego systemu wartości;
- ustalenie rodzaju wartości, które chcemy tworzyć, i obiektu (dzieła), w którym będą one ulokowane;
- określenie alternatywnych sposobów manifestowania wartości;
- kreacja;
- wartościowanie wytworu²⁷.

Działania edukacyjne w obszarze sztuk wizualnych projektowane winny być z uwzględnieniem następujących faz aktywności plastycznej:

- inspiracja – obejmuje aktualizację wiedzy ucznia i kontakt z bodźcem inspirującym, który winien zawierać obiekty z obszaru sztuk wizualnych, cechuje się różnorodnością form, zaskakuje i skupia uwagę dzieci;
- wizualizacja – opiera się na retrospekcji i antycypacji – odtwarzanie w pamięci minionych zdarzeń stanowi podstawę do projektowania

²⁶ B. Mazepa-Domagała: *Dziecko i sztuka...*, s. 11-16.

²⁷ B. Mazepa-Domagała: *Dziecięce spotkania ze sztuką...*, s. 63.

realizacji artystycznych przed właściwym ich rozpoczęciem wykonaniem/urzeczywistnieniem; odbywa się na kanwie zabawy;

- kreacja - bazuje na ekspresji plastycznej poprzedzonej określeniem alternatywnych sposobów tworzenia;
- wartościowanie - przebiega na podstawie analizy jakościowej wytworu i polega na opiniowaniu powstałego wytworu plastycznego w sposób pozbawiony krytyki, nie oceniający, lecz wskazujący na różne aspekty pracy, z uwzględnieniem uświadomionych i nieuświadomionych efektów wizualnych, emocjonalnych, a może i artystycznych; dzięki wartościowaniu zmierzamy do określenia postawy estetycznej twórcy i umiejętności widzenia świata w kategoriach estetycznych uwzględniających wymierne kryteria wartościowania²⁸.

Należy zaznaczyć, iż fazowe oddziaływanie w obszarze sztuk wizualnych posiada wymiar idei nauczania całościowego, traktującego wszelkie elementy procesu edukacyjnego jako określone, dopełniające się konstrukty, o cechach jednolitości i symultaniczności.

Edukacja wizualna to zatem proces kształcenia, którego efektem jest przyrost wiedzy dziecka w obszarze szeroko pojętej sztuki. Sztuka ta powinna zająć w naszym życiu takie miejsce, abyśmy mogli powiedzieć: nie ma dzieł sztuki, jest tylko sztuka. Powinniśmy częściej odwoływać się do ideału zintegrowanej sztuki i życia oraz nie traktować sztuki jako wielkiej kreacji. Aby ta koncepcja mogła być zrealizowana, uzasadnione i wskazane jest podjęcie działań edukacyjnych już na samym początku procesu kształcenia i wychowania.

Refleksje końcowe

Współcześnie dziecko - bardziej niż kiedykolwiek - jest potencjalnym odbiorcą kultury popularnej, szybko wkraczającym w problemy świata i emocji ludzi dorosłych, świata, w którym nadmiar informacji przyucza je do „biernego, bezrefleksyjnego wchłaniania obrazów, słów, zdarzeń rzeczywistych i zmyślonych, zamienionych w efektowne, uwodzące wyobrażnię spektakle”²⁹. Zatem edukacja w zakresie sztuk wizualnych ukierunkowana na przygotowanie dzieci w młodszym wieku szkolnym do

²⁸ Ibidem; B. Mazepa-Domagała: *Wartościowanie dziecięcej twórczości plastycznej w kierunku swobodnej ekspresji artystycznej*. In: *Cesty k inklúzii - východiská inkluzivnej pedagogiky a ich implementácia v pedagogickej prazi v kontexte navodobých trendov edukácie*. [Výskumná úloha VEGA č.1/3632/06]. Eds. P. Seidler et al. Nitra: UKF, 2008, s. 270-275.

²⁹ A. Osęka: *Dialog z dzieckiem. Projekt. Sztuka wizualna i projektowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979, s. 3.

odbioru i kreowania ikonosfery to kształcenie młodego człowieka mające na celu pozyskanie przez niego umiejętności poruszania się w przestrzeni światooobrazu. Dziecko w toku edukacji nabywa umiejętności świadomej percepcji, selektywnego i krytycznego wyboru oraz dystansu do przekazu plastycznego, pozyskuje umiejętność czytania przekazów wizualnych, począwszy od dzieł sztuki, przez informację wizualną, po przekaz reklamowy oraz praktyczną działalność plastyczną.

Mamy nadzieję, że przedstawione w niniejszym opracowaniu rozważania – choć mają charakter ogólny i wymagają konkretyzacji – dostarczą materiału zarówno do przemyśleń i refleksji, jak i do podjęcia niezbędnych zabiegów doskonalących oraz dalszych poszukiwań poznawczych w obszarze kształcenia artystycznego dzieci w młodszym wieku szkolnym.

Bibliografia

- Dorfles G.: *Człowiek zwielokrotniony*. Przeł. T. Jekiel, I. Wojnar. Przedmową opatrzyła I. Wojnar. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973.
- Dziemidok B.: *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- Gołaszewska M.: *Estetyka wyrafinowanego barbarzyństwa*. W: *Czy jeszcze estetyka? Sztuka współczesna a tradycja estetyczna*. Red. M. Ostrowicki. Kraków: Instytut Kultury, 1994.
- Gołaszewska M.: *Zarys estetyki*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973.
- Guzy-Steinke H., Wilk T.: *Uczeń i teatr. Realia a poszukiwania możliwości realizacji edukacji teatralnej w szkole*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, 2009.
- Hanis J.: *Program wczesnoszkolnej zintegrowanej edukacji XXI wieku. Klasy 1-3. Nauczanie początkowe*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1999.
- Heidegger M.: *Czas światooobrazu*. Tłum. K. Wolicki. W: M. Heidegger: *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*. Wybrał, oprac. i wstępem opatrzył K. Michalski. Tłum. K. Michalski et al. Warszawa: Czytelnik, 1977.
- Kierunki i tendencje sztuki nowoczesnej. Zebrali T. Richardson, N. Stangos. Przeł. H. Andrzejewska. Warszawa: WAI F, 1980.
- Krakowski P.: *O sztuce nowej i najnowszej*. Warszawa: PWN, 1981.
- Lepa A.: *Magia obrazu*. „Łódzkie Studia Teologiczne” 1997, nr 6.
- Mazepa-Domagała B.: *Dziecięce spotkania ze sztuką*. Katowice: Śląsk, 2009.

- Mazepa-Domagała B.: *Dziecko i sztuka. Recepja – wsparcie – terapia*. Red. M. Knapik, przy współpracy K. Krasoń. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003.
- Mazepa-Domagała B.: *Wartościowanie dziecięcej twórczości plastycznej w kierunku swobodnej ekspresji artystycznej*. In: *Cesty k inklúzii – východiská inkluzivnej pedagogiky a ich implementácia v pedagogickej prazi v kontexte navodobých trendov edukácie*. [Výskumná úloha VEGA č. 1/3632/06]. Eds. P. Seidler et al. Nitra: UKF, 2008.
- Oseka A.: *Dialog z dzieckiem. Projekt. Sztuka wizualna i projektowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979.
- Pettersson R.: *Alfabetyzacja w nowym tysiącleciu*. Tłum. J. Pielachowski. „Edukacja Medialna” 2000, nr 3.
- Popek S.: *Słownik nazw, pojęć, czynności i przedmiotów*. W: *Plastyka w klasach początkowych*. Red. Ł. Bobrowska. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1975.
- Popek S.: *Wybrane problemy teorii i praktyki edukacji plastycznej*. W: *Sztuka – edukacja – współczesność*. Red. A.M. Żukowska. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007.
- Porębski M.: *Dzieje sztuki w zarysie*. T. 3: *Wiek XIX i XX*. Warszawa: Arkady, 1988.
- Porębski M.: *Ikonosfera*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972.
- Porębski M.: *Pojęcie obrazu a badania nad sztuką*. „*Studia Estetyczne*” 1974, T. 2 [red. S. Krzemień-Ojak].
- Trębicki J.: *Etyka Maxa Schellera. Przyczynek do ogólnej teorii wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1973.
- Wilk T.: *Rewitalizacja społeczna poprzez współczesną sztukę teatralną w ocenie reprezentantów (twórców i odbiorców) sztuki dramatycznej Legnicy, Nowej Huty i Wałbrzycha*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010.
- Zwoliński A.: *Obraz w relacjach społecznych*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004.

Beata Mazepa-Domagała, Teresa Wilk

**Education in Visual Arts, or,
Preparing Early Primary School Children
for Perception and Creation of Their Surrounding Iconosphere**

Summary: The following paper results from discussions about the concept of visual literacy and preparing children for the reception of art. The analysis indicated new necessary and possible directions in work with children focusing on educational programmes that allow children to learn how to adequately interpret and develop artistic expression in visual arts.

Key words: visual literacy, visual arts, visual education, early primary school child

Beata Mazepa-Domagala, Teresa Wilk

Die Bildung im Bereich der visuellen Kunst

d.h. zur Vorbereitung der Kinder

im jüngeren Schulalter

für Rezeption und Schaffung der sie umgebenden Ikonosphäre

Zusammenfassung: Der vorliegende Text ist das Ergebnis der Untersuchung zur Problematik der visuellen Alphabetisierung und Vorbereitung des Kindes zur Wahrnehmung von Kunst. Bei der Problemanalyse wurden notwendige und mögliche Richtungen der pädagogischen Arbeit mit dem Kind aufgezeigt, die die Kinder in die Lage versetzt bildende Kunst treffend zu deuten und sich künstlerisch auszudrücken.

Schlüsselwörter: visuelle Alphabetisierung, bildende Kunst, visuelle Bildung, Kinder im Grundschulalter